

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

САМОЛЮК АННА АНАТОЛІВНА

УДК: 373.5.091.33-027.22:[338.48-6:908]:37.015.3:159.954

**ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ У
ПРОЦЕСІ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Троценко Валерій Володимирович,
ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, проректор з науково-педагогічної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Браславська Оксана Володимирівна,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри географії і методики її навчання;

кандидат педагогічних наук
Костолович Марія Ігорівна,
Рівненський державний гуманітарний університет, доцент кафедри екології та збалансованого природокористування.

Захист відбудеться “23” вересня 2015 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

Автореферат розіслано „ 20 ” серпня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ж. В. Петрочко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасному розвитку вітчизняної педагогічної науки в галузі виховання особистості притаманна наявність різних перетворювальних чинників: з одного боку, превалювання теоретичної спадщини педагогіки радянської доби, орієнтація освіти дітей на традиційну методологію конструювання змісту, форм і методів пізнання ними довкілля, домінування екстенсивних тенденцій побудови навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі, з іншого – значне розширення концептуального поля вітчизняної педагогіки та розроблення нових підходів, напрямів взаємодії виховної теорії і практики, спрямованої на формування творчої, соціально активної, духовно й морально збагаченої та фізично здорової особистості.

Зважаючи на ці тенденції, у змісті Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Законах України “Про загальну середню освіту” й “Про позашкільну освіту” акцентовано увагу на тому, що провідною метою навчально-виховної діяльності різних навчальних закладів є формування та розвиток творчої і соціально активної особистості, формування її системи гуманістичних цінностей.

Актуалізації психолого-педагогічних проблем творчої активності людини в соціокультурному середовищі, розвитку творчого потенціалу в контексті активного буття, філософсько-культурологічних аспектів соціальної природи особистості присвячені праці В. Кременя, В. Крисаченка, П. Сауха, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука та інших.

Дослідження процесів розвитку індивіда в його онтогенезі у різноманітних процесах і формах взаємодії з навколишнім світом здійснили І. Бех, Л. Божович, І. Мар’єнко, О. Киричук, О. Леонтєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, М. Сметанський, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші.

Важливим складником досліджуваної проблеми є розгляд дитини як суб’єкта активної життєдіяльності в соціокультурному і соціоприродному середовищі; а також вивчення психолого-педагогічних механізмів активності й самоактивності, що представлені у наукових працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Г. Балла, І. Бека, М. Боришевського, Л. Божович, П. Блонського, О. Киричука, Я. Коломенського, О. Леонтєва, С. Максименка, В. Рибалка та інших. Активність дитини як суб’єкта життєдіяльності у процесі навчання і виховання частково висвітлено також у наукових працях М. Костолович, В. Лозової, А. Макаренка, Г. Пустовіта, М. Сметанського, Т. Сущенко, О. Топузова, А. Троцько та інших учених.

Актуальними в контексті проблеми дослідження є наукові праці, що розкривають дидактичні основи організації навчання та виховання учнів, зокрема їхньої дозвілєвої позакласної і позашкільної навчально-виховної діяльності (Ю. Бабанський, В. Вербицький, С. Гончаренко, І. Лернер, В. Онищук, Г. Пустовіт, О. Савченко, М. Скаткіна та інші).

Процеси становлення і розвитку шкільного краєзнавства та туристичної роботи учнів різного віку, форм і методик її організації в історико-педагогічному аспекті та в сучасних умовах досліджені Л. Бабенко, В. Бенедюк, Г. Ващенко, О. Костюковою, В. Приймачук, Н. Рудницькою, Є. Рут, М. Соловей, С. Совгірою, В. Струманським, М. Стельмаховичем, П. Троньком та іншими.

Аналіз зазначених вище наукових доробків дав змогу визначити низку *суперечностей*, що характеризують нинішні реалії формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах:

- сучасний стан туристсько-краєзнавчої роботи учнів основної школи як ефективної форми виховання особистості у дозвіллевій діяльності суперечить вимогам часу і можливостями цих закладів щодо її ефективного здійснення;

- зростаючі запити суспільства стосовно створення належних умов для здобуття учнями основної школи якісної освіти і, головне, виховання творчо й соціально активної особистості вступають у суперечність із застарілими підходами до відбору і компонування змісту туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітніх навчальних закладах, недосконалою структурою дозвіллевої навчально-виховної діяльності не лише гуртка, секції чи творчої групи, але й навчального закладу загалом;

- сформована творча активність учнів основної школи не узгоджується з обмеженими можливостями її практичного застосування у здійснюваній туристсько-краєзнавчій роботі в загальноосвітньому навчальному закладі, побудованій на репродуктивних формах її організації та за відсутності умов практичного втілення під час вирішення життєво важливих для учнів проблем;

- недостатньо сформовані провідні якості творчої особистості не усвідомлюються нею як життєво необхідні й не набувають якостей переконань, тому і вступають у суперечність із потребою вирішення різноманітних життєво важливих проблем у змінних умовах життєдіяльності учнів основної школи в загальноосвітньому навчальному закладі.

Отже, актуальність проблеми формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в навчально-виховній практиці загальноосвітнього навчального закладу та її недостатня розробленість у педагогічній теорії визначили вибір теми нашого дослідження: ***“Формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах”***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди “Інноваційні технології у фізичному вихованні та спорті дітей і молоді України” (державний реєстраційний номер 0112U005310). Тема дисертації затверджена вченою радою Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (протокол № 7 від 25.04.2012 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 19.06.2012 р.).

Мета дослідження: обґрунтувати теоретичні основи, розробити зміст, удосконалити форми і методи, визначити педагогічні умови як складники методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах та здійснити перевірку їхньої ефективності.

Відповідно до мети окреслено **завдання дослідження:**

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми формування творчої активності учнів

основної школи.

2. Актуалізувати поняттєво-категоріальний апарат дослідження, визначити напрями формування творчої активності особистості та її соціального становлення у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

3. Теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити зміст, удосконалити форми і методи та визначити педагогічні умови як складники методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

4. Визначити та схарактеризувати компоненти, критерії, показники та рівні сформованості творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітніх навчальних закладах.

5. Розробити й апробувати навчальну програму факультативного курсу для учнів основної школи “Рідний край” та методичку формування їхньої творчої активності у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Об’єкт дослідження: формування творчої активності учнів основної школи.

Предмет дослідження: зміст, форми, методи та педагогічні умови як складники методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Теоретичну основу дослідження становлять: філософські ідеї щодо активності особистості, її активної життєвої позиції в соціумі (В. Кремень, В. Крисаченко, П. Саух, Г. Філіпчук); теоретичні положення розвитку особистості в її онтогенезі (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Киричук, О. Леонтєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, М. Сметанський, В. Сухомлинський); концептуальні підходи щодо розгляду дитини як суб’єкта активної життєдіяльності в психолого-педагогічному контексті (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Божович, П. Блонський, Я. Коломенський, О. Леонтєв, С. Максименко, В. Рибалка); наукові підходи щодо актуалізації дидактичних основ навчання і виховання особистості, організації і виконання нею практичної діяльності у довіллі (А. Алексюк, Ю. Бабанський, С. Гончаренко, В. Сухомлинський, М. Скаткін, О. Топузов, А. Троцько, К. Ушинський); генезисні концепти процесів становлення і розвитку шкільного краєзнавства та туристичної роботи учнів різного віку (Г. Ващенко, І. Жупанський, М. Костриця, В. Обозний, Г. Пустовіт, В. Серебрій, М. Сметанський, В. Струманський, М. Стельмахович, П. Тронько, С. Швацький).

Для досягнення мети та реалізації завдань дослідження використано такі **методи:**

- *теоретичні:* контент-аналіз філософської, історико-педагогічної, психолого-педагогічної як вітчизняної, так і зарубіжної літератури з проблеми дослідження, метод теоретичного аналізу й синтезу педагогічного досвіду діяльності учнівсько-педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів з організації і здійснення туристсько-краєзнавчої роботи, що дало змогу з’ясувати сучасний стан проблеми, обґрунтувати зміст, сутність форм і методів формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах;

- *емпіричні*: психологічні та педагогічні методи накопичення емпіричних даних (анкетування, тестування учнів основної школи, вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, бесіди, опитування, спостереження, моделювання навчально-виховних ситуацій та ситуацій самостійних практичних дій учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, педагогічний експеримент), якісний аналіз їхніх результатів, методи математичної статистики опрацювання результатів дослідження, що дало змогу розробити й експериментально підтвердити ефективність змісту й методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних філософських, гуманітарних, культурологічних і психолого-педагогічних теорій та концепцій:

вперше виокремлено й адаптовано ефективні напрями формування творчої активності особистості та її соціального становлення у процесі туристсько-краєзнавчої роботи: інтелектуально-процесуальний (основою діяльності творчого характеру є когнітивна сфера та інтелектуальні творчі здібності індивіда), мотиваційно-особистісний (основою творчості є формування мотивації та особистісних рис, що передбачає реалізацію людиною власної індивідуальності через її самоактуалізацію) та систематизуючий (налагодження кореляцій між творчістю та різноманітними за напрямами й різнорідними за сутністю психічними явищами – мисленням, сприйняттям, діяльністю, поведінкою особистості); теоретично обґрунтовано методику формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, сутність якої полягає у конструюванні навчально-виховного змісту і дидактичних засад його практичного застосування в логічній єдності міжпредметних зв'язків, його інтегруванні, диференціації й індивідуалізації, застосуванні діяльнісно-практичного підходу до реалізації здобутих знань, сформованих творчих умінь і навичок учнів основної школи; визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування досліджуваного феномену (наявність креативного мислення, вчинків, поведінки та діяльності як результат ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учня основної школи та відповідної спільної суспільно значущої праці у довір'ї; суб'єктна позиція у творчій діяльності, що передбачає право кожного з учасників творчого процесу на власну думку і рішення, чим забезпечується творчий розвиток учнів основної школи і зберігається високий рівень їхньої творчості; стимулювання індивідуального стилю творчої діяльності і самовираження за умови постійного розвитку власних творчих можливостей і задатків до самостійного цілепокладання й мотивації, творчого вирішення нових завдань; логічна єдність інтегрованого й диференційованого змісту, форм і методів формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі відповідно до їхніх вікових й індивідуальних можливостей);

уточнено змістові характеристики понятійно-термінологічного апарату дослідження, базові поняття якого “активність”, “творчість”, “діяльність” екстрапольовано в інтегральне поняття “формування творчої активності учнів основної школи”, як дієвої світоглядно-методологічної основи провідних теоретико-прикладних концептів й ефективних підходів (інтегративного; синергетичного;

міжпредметного; індивідуалізації діяльності, діяльнісно-практичного) та специфічних принципів (доступності, систематичності й цілеспрямованості, соціокультурної взаємодії й регіональності, творчого саморозвитку, творчої самореалізації, педагогічної підтримки) формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи;

набули подальшого розвитку структурні й функціональні компоненти творчої активності учнів основної школи (мотиваційний, інтелектуальний (змістово-операційний), емоційно-ціннісний, креативно-оцінний (рефлексивний) та діагностика її сформованості за допомогою використання: критеріїв (потребово-мотиваційний, когнітивно-практичний, творчого спрямування, самооцінки), показників (усвідомлення соціальної значущості туристсько-краєзнавчої роботи, зацікавленість творчою діяльністю, позитивне ставлення до краєзнавчого аспекту навчальної діяльності й позитивна мотивація; система сформованих краєзнавчих знань, умінь і практичних навичок, здатність до критичного мислення й створення креативного продукту; емоційно-ціннісні значущі риси творчої особистості, які забезпечують ефективність як самостійної, так і колективної творчої туристсько-краєзнавчої роботи; об'єктивна оцінка, адекватна самооцінка та рефлексія учнями основної школи реального і необхідного ступенів їхньої творчої активності у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі), рівнів (низький, середній, достатній, високий).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у практичній реалізації теоретичних і методичних основ формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, що стало можливим завдяки розробленню й упровадженню у практику навчальної програми факультативного курсу для учнів основної школи “Рідний край” та ефективної методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Результати дослідження доцільно застосовувати в процесі розроблення нових навчальних програм, навчально-методичних посібників і рекомендацій для вчителів загальноосвітньої школи й педагогів позашкільних навчальних закладів, у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів та в системі післядипломної педагогічної освіти, що забезпечить ефективність організації і здійснення туристсько-краєзнавчої роботи й формування та розвиток творчої активності школярів.

Результати дослідження упроваджено у навчально-виховний процес: Переяслав-Хмельницької ЗОШ № 1 (довідка № 191 від 03.12.2013 р.) Київської області, дитячо-юнацького клубу спортивного орієнтування і туризму “Валтекс” м. Лубни Полтавської області (довідка № 17 від 23.05.2013 р.), Криворізького обласного ліцею для сільської молоді (довідка № 34 від 22.02.2013 р.), Криворізького гуманітарно-технічного ліцею (довідка № 28 від 11.02.2013 р.), Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 133-н від 10.06.2013 р.), Чорноострійського НВК – “Загальноосвітня школа I–III ступенів, колегіум” Хмельницької районної ради Хмельницької області (довідка № 161 від 20.06.2013 р.), Гвардійського НВК “Загальноосвітня школа I–III ступенів, гімназія” Хмельницької районної ради Хмельницької області (довідка № 180 від 21.06.2013 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня – міжнародній: “Проблеми розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства в закладах освіти” (Переяслав-Хмельницький, 2013), регіональних: “Фізична культура, спорт та фізична реабілітація в сучасному суспільстві” (Вінниця, 2013), “Туризм і краєзнавство” (Переяслав-Хмельницький, 2014).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у 12 публікаціях автора, з них 8 статей у вітчизняних і 1 стаття у зарубіжному наукових фахових виданнях, 1 стаття опублікована у збірнику матеріалів конференцій, 2 – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (232 найменування). Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 245 сторінок друкованого тексту, з них 187 сторінок основного тексту. Робота містить 14 таблиць, 9 рисунків на 10 сторінках та 19 додатків на 33 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, проаналізовано загальний стан проблеми в педагогічній теорії та виховній практиці загальноосвітніх навчальних закладів, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет дослідження, окреслено комплекс методів, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі – *“Теоретичні основи дослідження проблеми творчої активності особистості”* – схарактеризовано головні теоретичні й методичні концепції і підходи до розв’язання проблеми формування творчої активності особистості у філософсько-культурологічному та психолого-педагогічних контекстах. Проаналізувавши основні наукові теорії (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, І. Мар’єнко, А. Маслоу, Г. Оллпорт, С. Рубінштейн) щодо розуміння творчості й творчої активності особистості, ролі діяльності у розвитку творчості та розгляду цих процесів як складників психолого-педагогічної проблеми формування творчої активності, наукові праці сучасних українських психологів і педагогів (Г. Балл, І. Бех, І. Булах, С. Максименко, Р. Павелків, Г. Пустовіт, В. Рибалко, М. Сметанський, О. Сухомлинська, О. Топузов, Н. Чепелева), нами було визначено і схарактерезовано *напрями* формування та розвитку творчої активності зростаючої особистості.

Цими напрямками є: інтелектуально-процесуальний (основою будь-якої діяльності творчого характеру вважається когнітивна сфера та інтелектуальні творчі здібності індивіда); мотиваційно-особистісний (основою творчості у межах цього підходу є формування певної мотивації та особистісних рис, що передбачає розгляд процесу творчості як реалізацію особистістю власної індивідуальності через її самоактуалізацію) та систематизуючий (у межах якого реально визначаються “зв’язки” (кореляції) між творчістю та різноманітними за напрямками й різнорідними за сутністю психічними явищами (мислення, сприйняття, усвідомлення тощо), що

передбачає подолання “однобічності” в характеристиці феномену творчості, властивій першим двом підходам.

Доведено, що особливого значення набувають саме ті психолого-педагогічні чинники формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, що безпосередньо пов’язані із задоволенням її конкретних освітніх потреб та інтересів (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, І. Мар’єнко, О. Киричук, О. Леонтєв, С. Максименко, Г. Пустовіт, С. Рубінштейн, М. Сметанський, В. Сухомлинський, К. Ушинський). Тоді внутрішніми рушійними силами до їх задоволення, за умови творчої діяльності людини у довкіллі, стають мотиви, які є результатом усвідомлення особистістю змісту і спрямованості своїх освітніх потреб та інтересів. Тобто, мотиви як інтегроване особистісне утворення розкривають нерозривний зв’язок суб’єктивного й об’єктивного у пізнанні навколишнього світу, тим самим забезпечуючи єдність свідомості, вчинків і поведінки учнів основної школи. Відтак, творче ставлення особистості до довкілля та його вивчення у цьому контексті ми розглядаємо як серцевину її суб’єктивного світу, в якій реальні й об’єктивні стосунки з цим світом обумовлюють сутність, кількісні і якісні показники її потреб, інтересів, переконань, ідеалів і через процеси їх задоволення впливають на всю поведінку й творчу діяльність особистості та конкретну творчу працю.

У дисертаційній роботі актуалізовано поняттєво-термінологічну парадигму, у межах якої досліджено етимологію та сутність складників творчої активності і діяльності зростаючої особистості через визначення понять: “навчально-виховне середовище”, “виховна методика”, “виховні відносини”, “активність”, “творчість”, “діяльність”, “тимчасовий дитячий колектив”. На підставі цього представлено власне трактування сутності поняття “*формування творчої активності учнів основної школи*”, що розглядається нами як цілісний навчально-виховний процес, у якому взаємодіють основні його учасники – учні основної школи і вчителі загальноосвітнього навчального закладу на принципах рівноправності й взаємоповаги у прийнятті рішень та дотриманні їх виконання, взаємодопомоги у досягненні мети і конкретних цілей туристсько-краєзнавчої роботи, а індивідуальна та колективна навчально-пізнавальна, соціально значуща, пошукова і дослідницька діяльність учнів основної школи спрямовується на самоактуалізацію та самоствердження зростаючої особистості у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Таке формулювання приводить нас до висновку, що творчість супроводжує процес самостворення, коли людина є творцем самого себе, робить своє життя унікальним і неповторним.

Для проведення констатувального етапу дослідження було визначено структурні й функціональні компоненти творчої активності учнів основної школи: мотиваційний, інтелектуальний (змістово-операційний), емоційно-ціннісний, креативно-оцінний (рефлексивний). Також діагностовано її сформованість за допомогою: *критеріїв* (потребово-мотиваційний, когнітивно-практичний, творчого спрямування, самооцінки), *показників* (усвідомлення соціальної значущості туристсько-краєзнавчої роботи, зацікавленість творчою діяльністю, позитивне ставлення до краєзнавчого аспекту навчальної діяльності й позитивна мотивація; система сформованих краєзнавчих знань, умінь і практичних навичок, здатність до критичного мислення і

створення креативного продукту; емоційно-ціннісні значущі риси творчої особистості, які забезпечують ефективність як самостійної, так і колективної творчої туристсько-краєзнавчої роботи; об'єктивна оцінка, адекватна самооцінка та рефлексія учнями основної школи реального та необхідного ступенів їхньої творчої активності у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі) і *рівнів* (низький, середній, достатній, високий) сформованості досліджуваного феномену.

Експериментальною базою дослідження стали Переяслав-Хмельницька ЗОШ № 1 Київської області, дитячо-юнацький клуб спортивного орієнтування і туризму “Валтекс” м. Лубни Полтавської області, Криворізький обласний ліцей для сільської молоді, Криворізький гуманітарно-технічний ліцей, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Чорноострійський НВК “Загальноосвітня школа I–III ступенів, колегіум” Хмельницької районної ради Хмельницької області, Гвардійський НВК “Загальноосвітня школа I–III ступенів, гімназія” Хмельницької районної ради Хмельницької області.

До констатувального етапу педагогічного експерименту було залучено учнів основної школи (300 осіб) та учителів географії (26 осіб).

Збір і опрацювання здобутих результатів здійснювалися за допомогою адаптованих *діагностувальних методів*: спостережень, анкетування за методикою К. Земфіра у модифікації А. Реана (анкета “Самооцінка мотивів участі в туристсько-краєзнавчій роботі”), методики “Ціннісні орієнтації” (М. Рокича), опитування і співбесід “Школа самоповаги” (М. Розенберга), порівняння і ранжування (А. Реана) та методів математичної статистики.

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено переважно низький і частково середній рівень сформованості знань, умінь і практичних навичок проведення туристсько-краєзнавчої роботи як у контрольних, так і в експериментальних групах учнів основної школи за всіма чотирма компонентами (мотиваційним, інтелектуальним (змістово-операційним) емоційно-ціннісним, креативно-оцінним (рефлексивним). Зокрема, 72,4 % учителів і 7,0 % учнів основної школи характеризують цю проблему як актуальну, водночас 20,6 % вчителів і більшість учнів (62,6 %) розглядають досліджуване питання як достатньо важливе. Однак зберігається значний відсоток учнів (23,3 %), які не вважають цю проблему такою, яка потребує нагального вирішення. Крім того, встановлено, що 7,0 % учителів і 7,1 % учнів взагалі не замислювалися над такою проблематикою, причому кількість таких учнів від шостого до дев'ятого класу значно зростає.

У *другому розділі* – **“Перевірка ефективності методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах”** – визначено, обґрунтовано й експериментально апробовано провідні теоретико-прикладні концепти, підходи, принципи та педагогічні умови як складники методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи; проаналізовано результати формувального етапу експерименту.

Теоретичне обґрунтування концептуальної ідеї дослідження про активне залучення учнів основної школи до різноманітних форм суб'єкт-суб'єктної взаємодії і творчої праці під час туристсько-краєзнавчої роботи дає їм змогу визначити

власний алгоритм творчої діяльності з вирішення завдань, що становить сутність першого психолого-педагогічного концепту.

Наступним концептом є формування у певній послідовності і логічній єдності провідних рис творчої особистості, якими є: синергічність (здатність цілісно сприймати світ і людей, взаємозв'язки і взаємозалежності, суперечності й антагонізми); автономність (дотримання у власних діях, вчинках, судженнях ціннісних орієнтирів та ставлень); контактність (здатність швидко й ефективно налагоджувати комунікативні зв'язки); самосприйняття (оцінка як позитивних, так і негативних рис свого характеру, вчинків і дій); креативність (спроможність до критичного й об'єктивного сприйняття та оцінювання уже відомого і створення нового); децентрація (здатність розглядати об'єкти і явища з різних ракурсів); толерантність (усвідомлення правомірності існування різних думок, терпиме ставлення до людей, їхніх вчинків, дій і діяльності).

Сутність третього концепту полягає у тому, що особистісне ставлення індивіда до творчості як внутрішнього психологічного механізму самореалізації власного "Я" проявляється у кількісних і якісних показниках здійснюваної ним туристсько-краєзнавчої роботи.

Своєю чергою, ефективність формування творчої активності учнів основної школи забезпечується завдяки врахуванню специфіки педагогічного керівництва такою роботою як сфери їхньої дозвілленої діяльності, що становить стрижень четвертого психолого-педагогічного концепту.

Формування ціннісних орієнтацій стосовно довкілля через усвідомлення цінностей таких рівнів, як: вічні цінності, національні цінності, демократичні цінності; цінності особистого життя, які трансформуються у морально-етичні орієнтири творчої особистості, виступає основою п'ятого психолого-педагогічного концепту.

Сутністю шостого психолого-педагогічного концепту є актуалізація організаційно-педагогічних умов співпраці загальноосвітнього навчального закладу із сім'єю як одним із провідних соціальних інститутів виховання дитини.

Сьомий психолого-педагогічний концепт становить собою визначення й урахування у формуванні творчої активності учнів основної школи під час туристсько-краєзнавчої роботи специфіки функціонування учнівсько-педагогічного колективу гуртка, секції чи класу.

Визначено особливості та доведено педагогічну ефективність провідних *підходів до організації* туристсько-краєзнавчої роботи учнів основної школи в загальноосвітньому навчальному закладі, серед яких: інтегративний підхід (творча активність розглядається як інтегративна якість особистості, що розкриває співвідношення інтересу, потреб і ціннісно-емоційної спрямованості до творчості); синергетичний підхід (формування творчої активності особистості як самоорганізуючої системи, що забезпечує виконання суспільно значущої діяльності на творчому рівні); міжпредметний підхід (об'єднання навчальних предметів в уніфіковану систему, що сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про навколишнє середовище та створює умови для творчого розв'язання навчальних і практичних завдань).

Виокремлено і схарактеризовано специфічні *принципи* формування творчої активності школярів, а саме: доступності – передбачає можливість участі кожного з учнів основної школи у туристсько-краєзнавчій роботі з метою задоволення власних інтересів та освітніх потреб; систематичності і цілеспрямованості – має на меті виконання доцільної з навчально-виховних і розвивальних позицій суспільно значущої діяльності учнів основної школи на основі єдності всіх форм у межах туристсько-краєзнавчої роботи; соціокультурної взаємодії й регіональності – полягає в ефективному пізнанні й засвоєнні історико-культурного, морального досвіду минулих поколінь на локальному і регіональному рівнях; творчого саморозвитку – сприяє цілеспрямованому творчому розвитку особистості, її саморозвитку й самовдосконаленню; творчої самореалізації – характеризує ефективність творчої активності учнів основної школи у процесі самостійної туристсько-краєзнавчої роботи; педагогічної підтримки – передбачає відповідний супровід і позитивне підкріплення вчителем або керівником гуртка творчої діяльності учнів основної школи.

На основі схарактеризованих вище теоретико-прикладних концептів, підходів і принципів формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі розкрито сутність *педагогічних умов* формування досліджуваного феномену, а саме: наявність креативного мислення, вчинків, поведінки та діяльності як результат ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учня основної школи та відповідної спільної суспільно значущої праці у довір'ї; суб'єктна позиція у творчій діяльності, що передбачає право кожного з учасників творчого процесу на власну думку і рішення, чим забезпечується творчий розвиток учнів основної школи і зберігається високий рівень їхньої творчості; стимулювання індивідуального стилю творчої діяльності і самовираження за умови постійного розвитку власних творчих можливостей і задатків до самостійного цілепокладання й мотивації, творчого вирішення нових завдань; логічна єдність інтегрованого й диференційованого змісту, форм і методів формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі відповідно до їхніх вікових та індивідуальних можливостей.

Експериментально підтверджено ефективність розробленої методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, сутність якої полягає у конструюванні навчально-виховного змісту і дидактичних засад його практичного застосування, вибудованих на: логічній єдності міжпредметних зв'язків між знаннями учнів основної школи, здобутими під час вивчення предметів природничо-математичного і суспільно-гуманітарного циклів загальноосвітніх навчальних закладів, і знаннями, творчими вміннями та практичними навичками, здобутими під час дозвілєвої діяльності туристсько-краєзнавчого спрямування; інтегруванні навчально-виховного матеріалу, в якому найбільш адекватно відображена ідея цілісності навколишнього середовища, що сприяло формуванню творчого підходу до його пізнання; диференціації навчального матеріалу та організації самостійних досліджень й охорони об'єктів навколишнього соціоприродного середовища відповідно до вікових можливостей учнів основної школи; індивідуалізації

навчально-пізнавальної і практичної пошукової та дослідницької діяльності зростаючої особистості у докільлі; застосуванні діяльнісно-практичного підходу, який забезпечує значні можливості щодо реалізації здобутих знань, сформованих творчих умінь та навичок учнів основної школи.

Виокремлено і схарактеризовано адаптовані *методи* навчання (словесні, які складаються із акротематичних, еротематичних, наочно-теоретичних і практичних, а саме: розповідь, лекція, пояснення, опис, інструктаж, робота з підручником, друкованим словом тощо). Також здійснено експериментальну апробацію та доведено ефективність удосконалених у процесі дослідження форм організації туристсько-краєзнавчих занять з формування творчої активності учнів основної школи у загальноосвітніх навчальних закладах (факультативи, гуртки і секції, туристичні походи, екскурсії, зміст яких визначається відповідно до плану туристсько-краєзнавчої роботи загальноосвітнього навчального закладу). У процесі дослідження також доведено, що робота з довідниковою, спеціальною, історичною, етнографічною і статичною інформацією, гербаріями, географічними чи спеціальними картами, результатами проведених учнями спостережень тощо є ефективною як у класі, так і за межами загальноосвітнього навчального закладу, наприклад на географічному майданчику або під час екскурсії, туристичного походу чи здійснення моніторингу навколишнього соціоприродного середовища.

У межах розробленої методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах було визначено і схарактеризовано основні *етапи* їхньої творчої діяльності: вибір теми й розроблення плану роботи; визначення видів робіт, терміну виконання; добір форм, методів і способів виконання роботи; вивчення різноманітної джерельної бази дослідження; долучення інших учнів гуртка до обраної теми дослідження; літературне й узагальнююче оформлення зібраного матеріалу; використання зібраного й опрацьованого дослідницько-краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Однією з переваг розробленої методики є обґрунтування п'яти основних підсистем знань, творчих умінь та практичних навичок, яких набули учні основної школи у процесі її запровадження в практику туристсько-краєзнавчої роботи. Перша підсистема – навчально-пізнавальна, яка забезпечує формування системних знань, творчих умінь і практичних навичок; друга – оцінна, яка має на меті усвідомлення ролі і цінності всіх без винятку об'єктів докільля і значення власної діяльності в ньому; третя – комунікативна, у межах якої формуються ті знання, творчі уміння і практичні навички, що дають змогу учням основної школи вибудувати ефективні комунікативні зв'язки в одновікових і різновікових колективах гуртка туристсько-краєзнавчого спрямування; четвертою підсистемою знань, творчих умінь і практичних навичок є прогностична, у межах якої учні основної школи, виконуючи самостійно чи в колективі гуртка туристсько-краєзнавчого спрямування навчально-пізнавальну, пошукову і дослідницьку діяльність, мають окреслити для себе чи колективу можливі напрями і способи розв'язання поставлених завдань та визначити власну роль у цих процесах; у п'ятій – діяльнісній підсистемі знань, творчих умінь і практичних навичок об'єднано саме ті, що дають змогу учням у

процесі туристсько-краєзнавчої роботи розкрити сутність індивідуальної чи колективної діяльності у довіллі з вирішення важливих проблем своєї місцевості.

Метою формувального етапу педагогічного експерименту стало упровадження у практику методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах та перевірка її ефективності. До експериментальної діяльності на цьому етапі було залучено 156 учнів основної школи контрольної та 144 експериментальної груп.

Отримані дані доводять, що після впровадження розробленої методики формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи й експериментальної програми факультативу “Рідний край” 23,7 % учнів основної школи експериментальних груп вважають організацію та проведення туристсько-краєзнавчої роботи актуальною проблемою і надзвичайно цікавою справою. Значна кількість респондентів (74,3 %) зазначили, що вона є важливою й поряд з іншими освітніми завданнями потребує нагального вирішення. Лише 2,0 % опитаних сказали, що у них є більш актуальні проблеми і завдання. Ці показники значно перевищують аналогічні стосовно учнів із контрольних груп (табл.).

Таблиця

Порівняльна характеристика рівнів сформованості творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, %

Рівні	Компоненти творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи								Середнє значення	
	Мотиваційний		Інтелектуальний (змістово-операційний)		Емоційно-ціннісний		Креативно-оцінний (рефлексивний)			
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	10,2	28,2	6,7	18,4	17,9	38,1	8,3	21,7	10,8	26,6
Достатній	21,1	30,5	16,0	34,3	27,5	34,7	26,9	25,8	22,9	31,3
Середній	36,5	30,0	29,1	35,0	34,6	21,7	33,9	37,8	33,5	31,1
Низький	32,2	11,3	48,2	12,3	20,0	5,5	30,9	14,7	32,8	11,0

Для отримання вірогідних експериментальних даних їх аналіз і опрацювання проводилися з використанням єдиної методики діагностування рівня сформованості досліджуваного феномену як на констатувальному, так і на формувальному етапах педагогічного експерименту. У процесі обробки даних визначалась різниця між арифметичними середніми показниками (у балах), отриманих учнями контрольних та експериментальних груп за виконання творчих завдань. Відповідно до стандартних відхилень σ_1 і σ_2 було визначено критичні часткові (за розподілом або τ -розподілом). Згідно з ними визначався рівень вірогідності різниці середніх арифметичних, стандартне відхилення, яке характеризує ступінь “розкиду” балів від їх середнього арифметичного.

Аналіз результатів засвідчив, що проведена дослідно-експериментальна робота забезпечила позитивну динаміку показників сформованості творчої активності учнів основної школи. Зокрема, для всіх компонентів досліджуваного феномену в експериментальних групах домінуючими стали середній (31,1 %) і достатній (31,3 %) рівні, тоді як у контрольних вони становили 33,5 % і, відповідно, 22,9 %. Значно зросла кількість учнів основної школи з високим рівнем творчої активності (26,6 % проти 10,8 % в контрольній групі) і суттєво зменшилася чисельність тих, для кого характерним є низький рівень активності у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах (11,0 % проти 32,8 % учнів у контрольних групах).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне обґрунтування й практичне вирішення актуальної психолого-педагогічної проблеми формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, що знайшло своє відображення у визначенні та апробації змісту, удосконалених форм і методів та педагогічних умов як складників методики формування досліджуваного феномену.

Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для таких *висновків*.

1. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних філософських, гуманітарних, культурологічних і психолого-педагогічних поглядів та концепцій на сутність процесів формування й розвитку творчої особистості та її соціального становлення виокремлено і схарактеризовано ефективні напрями щодо розв'язання актуальної для сучасної педагогічної теорії та практики психолого-педагогічної проблеми формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі. Цими напрямками є: інтелектуально-процесуальний, мотиваційно-особистісний та систематизуючий.

2. У межах поняттєво-термінологічної парадигми розгляд процесу формування творчої активності особистості здійснено за двома взаємопов'язаними між собою векторами поняттєво-термінологічних характеристик – за вектором організації і здійснення туристсько-краєзнавчої роботи учнів основної школи і за психолого-педагогічним вектором формування творчої активності особистості в загальноосвітніх навчальних закладах через характеристику сутності провідних понять: “навчально-виховне середовище”, “виховання”, “виховна методика”, “активність”, “діяльність”, “творчість”, “творча активність”, “тимчасові дитячі колективи”, “туристсько-краєзнавча робота учнів основної школи”.

Дано власне трактування сутності феномену “формування творчої активності учнів основної школи”, що розглядається нами як цілісний навчально-виховний процес, у якому взаємодіють між собою основні його учасники – учні основної школи і вчителі загальноосвітнього навчального закладу на принципах рівноправності й взаємоповаги у прийнятті рішень та дотриманні їх виконання, взаємодопомоги у досягненні мети і конкретних цілей туристсько-краєзнавчої роботи, у межах якої індивідуальна та колективна навчально-пізнавальна, пошукова

і дослідницька діяльність учнів основної школи спрямовується на самоактуалізацію та самоствердження зростаючої особистості в учнівсько-педагогічному колективі загальноосвітнього навчального закладу завдяки активізації індивідуально та соціально значущої діяльності кожного з учнів у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

3. Визначено і схарактеризовано провідні психолого-педагогічні концепти формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі: залучення особистості до різноманітних форм спілкування й суб'єкт-суб'єктної взаємодії та творчої праці; формування у певній наступності і логічній єдності провідних рис творчої особистості; особистісне ставлення індивіда до творчості як внутрішнього психологічного механізму самореалізації власного "Я"; врахування специфіки педагогічного керівництва туристсько-краєзнавчою роботою учнів основної школи; формування ціннісних орієнтацій та системи цінностей стосовно довкілля.

4. Розкрито ефективні підходи до формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі: інтегративний, синергетичний, міжпредметний, індивідуалізації навчальної і практичної діяльності особистості, діяльнісно-практичний. У межах зазначених підходів схарактеризовані специфічні принципи формування досліджуваного феномену, а саме: доступності, систематичності і цілеспрямованості, соціокультурної взаємодії і регіональності, творчого саморозвитку, творчої самореалізації, педагогічної підтримки.

5. Схарактеризовано структурні й функціональні компоненти творчої активності учнів основної школи (мотиваційний, інтелектуальний (змістово-операційний), емоційно-ціннісний, креативно-оцінний (рефлексивний) та діагностику її сформованості за допомогою використання: критеріїв (потребово-мотиваційний, когнітивно-практичний, творчого спрямування, самооцінки), показників (усвідомлення соціальної значущості туристсько-краєзнавчої роботи, зацікавленість творчою діяльністю, позитивне ставлення до краєзнавчого аспекту навчальної діяльності й позитивна мотивація; система сформованих краєзнавчих знань, умінь і практичних навичок, здатність до критичного мислення й створення креативного продукту; емоційно-ціннісні значущі риси творчої особистості, які забезпечують ефективність як самостійної, так і колективної творчої туристсько-краєзнавчої роботи; об'єктивна оцінка, адекватна самооцінка та рефлексія учнями основної школи реального та необхідного ступенів їхньої творчої активності у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі) і рівнів (низький, середній, достатній, високий).

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено переважно низький рівень сформованості знань, умінь і практичних навичок проведення туристсько-краєзнавчої роботи як у контрольних, так і в експериментальних групах учнів основної школи. Вчителі загальноосвітніх навчальних закладів, які брали участь в експерименті, не виявили достатніх знань і вмінь планувати та практичні навички виконувати разом з учнями основної школи різноманітну практико-дослідницьку діяльність з вивчення й охорони довкілля. Недостатньо розвинутими в них є уміння формувати міжособистісні стосунки з учнями в межах гуртка і секції

туристсько-краєзнавчого спрямування на суб'єкт-суб'єктній основі.

6. Розроблено методику формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, сутність якої полягає у конструюванні навчально-виховного змісту і дидактичних засад його практичного застосування, вибудованих на: логічній єдності міжпредметних зв'язків між знаннями учнів основної школи, здобутими під час навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, і знаннями, творчими вміннями і практичними навичками, здобутими під час дозвіллевої діяльності туристсько-краєзнавчого спрямування; інтегруванні навчально-виховного матеріалу, в якому найбільш адекватно відображена ідея цілісності навколишнього середовища; диференціації навчально-виховного матеріалу відповідно до вікових можливостей учнів основної школи; індивідуалізації навчально-пізнавальної і практичної пошукової та дослідницької діяльності у докільлі; застосуванні діяльнісно-практичного підходу з використанням здобутих знань, сформованих творчих умінь та навичок учнів основної школи.

7. Виокремлено і схарактеризовано методи навчання (словесні, які складаються із акротематичних, еротематичних, наочно-теоретичних і практичних, а саме: розповідь, лекція, пояснення, опис, інструктаж, робота з підручником, друкованим словом тощо); доведено ефективність удосконалених у процесі дослідження форм організації туристсько-краєзнавчих занять (факультативи, гуртки і секції, туристичні походи, екскурсії тощо).

Обґрунтовано і впроваджено педагогічні умови формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи: наявність зразків креативного мислення, вчинків, дій, поведінки та діяльності як результат ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учня основної школи та відповідної спільної суспільно значущої праці у докільлі; суб'єктна позиція у творчій діяльності, що передбачає можливість кожного з учасників творчого процесу на власну думку, чим стимулюється творчий розвиток особистості учнів основної школи й зберігається високий рівень їхньої творчості; стимулювання індивідуального стилю творчої діяльності і самовираження за умови постійного розвитку власних творчих можливостей і задатків до самостійного цілепокладання й мотивації, творчого вирішення нових завдань; логічна єдність інтегрованого й диференційованого змісту, форм і методів формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі відповідно до їхніх вікових та індивідуальних можливостей.

8. Визначено і описано основні етапи творчої діяльності учнів основної школи туристсько-краєзнавчого спрямування: вибір теми й розроблення плану роботи; визначення видів робіт, терміну виконання; добір форм, методів і способів виконання роботи; вивчення джерельної бази дослідження; долучення інших учнів гуртка до обраної теми дослідження; літературне й узагальнююче оформлення зібраного матеріалу; використання зібраного й опрацьованого дослідницько-краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Експериментально доведено результативність п'яти основних підсистем знань, творчих умінь та практичних навичок, яких мають обов'язково набути учні

основної школи для ефективної навчально-пізнавальної, пошукової і дослідницької діяльності туристсько-краєзнавчого спрямування, а саме: навчально-пізнавальна, оцінна, комунікативна, прогностична, діяльнісна.

9. Аналіз результатів формувального етапу педагогічного експерименту засвідчив, що проведена дослідно-експериментальна робота забезпечила позитивну динаміку показників сформованості творчої активності учнів основної школи. Для всіх його компонентів домінуючими стали середній і достатній рівні, значно зросла кількість учнів основної школи з високим рівнем сформованості творчої активності й суттєво зменшилася кількість тих, для кого характерним є низький рівень.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. *Подальшого вивчення потребують*: створення цілісної й логічно вибудованої системи туристсько-краєзнавчої роботи учнів від початкових до старших класів в умовах загальноосвітнього навчального закладу, системне дослідження ролі соціального середовища як провідного чинника соціалізації й творчого розвитку дітей та учнівської молоді тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Самолюк А. А. Теоретичні засади формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи / А. А. Самолюк // Педагогічний альманах : зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон : КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”, 2012. – Вип. 16. – С. 42–49.

2. Самолюк А. А. Формування творчої активності особистості у психолого-педагогічному дискурсі / А. А. Самолюк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2012. – № 9 (254) жовтень. – Ч. 1. – С. 84–94.

3. Самолюк А. А. Теоретико-прикладні концепти формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи / А. А. Самолюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. / редкол. В. І. Шахов (голова) [та ін.]. – Вінниця : Нілан ЛТД, 2012. – Вип. 38. – С. 101–105.

4. Самолюк А. А. Тенденції розвитку краєзнавчої освіти у змісті методичних рекомендацій для вчителів ЗОШ із формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи / А. А. Самолюк // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. – Кривий Ріг : ДВНЗ “КНУ”, 2013. – Вип. 37. – С. 229–233.

5. Самолюк А. А. Використання краєзнавчого матеріалу як умова формування творчої активності учнів основної школи у процесі організації туристсько-краєзнавчої роботи / А. А. Самолюк // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Слов’янськ : ДДПУ, 2013. – Вип. LXII . – Ч. I. – С. 170–176.

6. Самолюк А. А. Формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи на засадах навчального краєзнавчого блоку підручника з географії / А. А. Самолюк // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / ред. кол.; наук. ред. О. М. Топузов. – К. : Педагогічна думка, 2012. – Вип. 12. – С. 682–687.

7. Самолюк А. А. Активізація творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи / А. А. Самолюк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2013. – Ч. IV, № 10 (269) травень. – С. 17–27.

8. Самолюк А. А. Інтенсифікація творчої роботи учнів / А. А. Самолюк // Education and pedagogical sciences (Освіта та педагогічні науки) : журнал Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 2 (157). – С. 14–22.

9. Самолюк А. А. Создание педагогических условий формирования творческой активности учащихся основной школы в процессе туристическо-краеведческой работы / А. А. Самолюк // APRIORI. Серия: Гуманитарные науки [Электронный ресурс]. – Краснодар, 2014. – № 6. – Режим доступа: <http://apriori-journal.ru/serial/6-2014/Samolyuk.pdf>.

Публікації у збірниках матеріалів конференцій

10. Самолюк А. А. Виховання школярів засобами туристично-краєзнавчої роботи / А. А. Самолюк // Фізична культура, спорт та фізична реабілітація в сучасному суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-прак. конф., (25–26 квіт. 2013 р., м. Вінниця). – Вінниця, 2013. – С. 139–142.

Інші публікації

11. Самолюк А. А. Творча активність учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи як одна із проблем сучасної педагогічної теорії / А. А. Самолюк // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. праць / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського ; гол. ред. В. М. Костюкевич. – Вінниця : Ландо ЛТД, 2013. – Вип. 16. – С. 53–57.

12. Самолюк А. А. Творча особистість як суб'єкт психолого-педагогічної проблеми процесу туристсько-краєзнавчої роботи / А. А. Самолюк // Туризм і краєзнавство : зб. наук. праць. – Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М, 2014. – С. 437–441.

АНОТАЦІЇ

Самолюк А. А. Формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2015.

З'ясовано стан дослідженості проблеми у педагогічній теорії та виховній практиці, виокремлено і схарактеризовано ефективні теоретичні напрями формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі.

У межах поняттєво-термінологічної парадигми розкрито сутність провідних понять та дано власне трактування сутності феномену “формування творчої активності учнів основної школи”. Визначено і розкрито основні психолого-педагогічні концепти формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, головні підходи та специфічні принципи формування досліджуваного феномену. Доведено ефективність розробленої методики та педагогічних умов формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

Ключові слова: загальноосвітній навчальний заклад, творча активність, навчально-виховний процес, туристсько-краєзнавча робота, учні основної школи, практична діяльність, навколишнє середовище.

Самолук А. А. Формирование творческой активности учащихся основной школы в процессе туристско-краеведческой работы в общеобразовательных учебных заведениях. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2015.

Выяснено состояние разработанности проблемы в педагогической теории и воспитательной практике, выделены и охарактеризованы эффективные теоретические направления (интеллектуально-процессуальное, мотивационно-личностное и системное) в решении актуальной психолого-педагогической проблемы – формирование творческой активности учащихся основной школы в процессе туристско-краеведческой работы в общеобразовательном учебном заведении.

Дана характеристика сущности и процесса творчества личности в ее онтогенезе, определено место творчества в интеллектуальном, духовном, физическом развитии и социальном становлении человека. Доказано, что творческие способности являются интегральными индивидуально-психологическими свойствами личности, синтезирующими интеллектуальные возможности, мотивацию творческой активности, креативный потенциал, и выступают общим внутренним психолого-педагогическим механизмом экстраполяции собственных творческих способностей на поступки, действия и деятельность.

В рамках понятийно-терминологической парадигмы процесс формирования творческой активности личности рассмотрен по двум взаимосвязанным между собой векторами понятийно-терминологических характеристик – по вектору организации и осуществления туристско-краеведческой работы учащихся основной школы и по психолого-педагогическому вектору формирования творческой активности личности в общеобразовательных учебных заведениях. Даны определения ведущим понятиям: “учебно-воспитательная среда”, “воспитание”,

“воспитательная методика”, “система воспитания”, “активность”, “деятельность”, “творчество”, “творческая активность”, “временные детские коллективы”, “туристско-краеведческая работа учащихся основной школы”.

Теоретически обоснована собственная трактовка сущности феномена “формирование творческой активности учащихся основной школы”, который рассматривается нами как целостный учебно-воспитательный процесс, в котором взаимодействуют между собой основные его участники –ученики основной школы и учителя общеобразовательного учебного заведения на принципах равноправия и взаимоуважения в принятии решений и соблюдении их выполнения, взаимопомощи в достижении цели и конкретных целей туристско-краеведческой работы; возрастает активность усвоения исторического, духовного и социального опыта, обеспечивается воспитание интеллектуально и духовно развитой и физически закаленной, социально активной, творческой и высокоморальной личности.

Определены основные психолого-педагогические концепты формирования творческой активности учащихся основной школы в процессе туристско-краеведческой работы в учебном заведении: включение личности в различные формы общения и субъект-субъектного взаимодействия и творческого труда; формирование в определенной последовательности и логическом единстве ведущих черт личности, личностного отношения индивида к творчеству как внутреннему психологическому механизму самореализации собственного “Я”; учет специфики педагогического руководства туристско-краеведческой работой учащихся основной школы; формирование ценностных ориентаций и системы ценностей относительно окружающей среды; собственно творческая личность; отношение личности к окружающей среде; преемственность и цикличность процесса формирования творческой активности учащихся основной школы; сотрудничество общеобразовательного учебного заведения с семьей; специфика функционирования ученическо-педагогического коллектива кружка, секции, класса при осуществлении туристско-краеведческой работы.

Доказана эффективность методики и педагогических условий формирования творческой активности учащихся основной школы в процессе туристско-краеведческой работы: наличие креативного мышления, поступков, действий, поведения и деятельности как результат эффективного субъект-субъектного взаимодействия учителя и ученика основной школы и соответствующей общей общественно значимой работы в окружающей среде; субъектная позиция в творческой деятельности, которая предусматривает право и возможность каждого из участников творческого процесса на собственное мнение и решение, чем обеспечивается творческое развитие личности ученика основной школы и сохраняется высокий уровень его творчества; стимулирование индивидуального стиля творческой деятельности и самовыражения при условии постоянного развития собственных творческих возможностей и задатков, умений и навыков оперировать собственными действиями в решении новых творческих задач, соответствие методики формирования творческой активности возрастным и индивидуальным возможностям учащихся основной школы.

Ключевые слова: общеобразовательное учебное заведение, творческая активность, учебно-воспитательный процесс, туристско-краеведческая работа, ученики основной школы, практическая деятельность, окружающая среда.

A. A. Samoliuk. Formation of Creative Activity of Middle School Pupils in Tourism and Local Lore Work in Secondary Schools. – Printed as manuscript.

A thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2015.

The state of the problem under research in educational theory and practice has been found out; effective theoretical directions (intellectual and procedure, motivational and personal, systemic) are determined and characterized to address the urgent psycho-pedagogical issue – forming creative activity of middle school pupils in tourism and local lore work in secondary schools.

The essence of leading concepts in the context of the research are revealed and the author's own interpretation of the phenomenon " formation of creative activity of pupils of middle school" is presented within the conceptual and terminological paradigm. The main psycho-pedagogical concepts, the characteristics of the leading approaches to the formation of creative activity of secondary school pupils in tourism and local lore work are highlighted, as well as the specific principles of formation of the quality. The efficiency of the developed methods and pedagogical conditions of formation of creativity of secondary school pupils in tourism and local lore work has been proved.

Keywords: secondary school, creative activity, educational process, tourism and local lore work, middle school pupils, practical work, environment.